



el-AHFES'İN ME'ÂNİ'L-KUR'ÂN'INDAKİ İSTİŞHÂD METODU

Ayhan KAYA*

ÖZET

Makalede el-Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı ve Me'âni'l-Kur'ân'ındaki istişhâd metodu ele alınmıştır. Makale bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Me'âni'l-Kur'ân kavramı, ikinci bölümde el-Ahfeş'in hayatı ve Me'âni'l-Kur'ân'ı, üçüncü bölümde ise el-Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ını telif ederken kullandığı istişhâd metodu örneklerle incelenmiştir.

Gerek Arap dili açısından gerekse tefsîr ilmi açısından son derece önemli bir yere sahip olan el-Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı ve Me'âni'l-Kur'ân'ında kullandığı istişhâd metodu hakkında önemli bilgiler tespit edilmiştir. Hicri ikinci asırdan itibaren kaleme alınmaya başlanan Me'âni'l-Kur'ân tarzındaki eserlerin ilk örneklerinden olması hasebiyle bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara ışık tutacak bilgilere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Me'âni'l-Kur'ân, el-Ahfeş, İstişhâd, Metod

AL-AHFASH'S ISTISHHAD METHOD IN HIS *MEANI'L-QURAN*

ABSTRACT

In this article we have examined al-Ahfish's *Meani'l-Quran* and the istishhad method in it. This article consists of an introduction and three chapters. We examined by examples in the first chapter information about *Meani'l-Quran*; in the second chapter information about the life of al-Ahfish and his *Meani'l-Quran*; in the third chapter the *istishhad* method that al-Ahfish used when he interpreted his *Meani'l-Quran*.

Consequently, we have figured out some important determinations on al-Ahfish's *Meani'l-Quran* that has a prominent place either in terms of Arabic language or *tafsir* and *istishhad* method. Because it is the first examples of *Meani'l-Quran* genre in the second century hijri, we have reached some important information that would shed light the researchers on this field.

Keywords: *Meani'l-Quran*, al-Ahfish, Istishhad Method

I. GİRİŞ

Arap dili grameri alanında yazılan ilk eserlerden günümüze ulaşan en eski ve kapsamlı eser şüphesiz Sîbeveyh (ö. 194/ 809)'in *el-Kitâb*'idir.¹ Arap dili açısından son derece önemli olan bu eseri Sîbeveyh'ten okuyan tek kişi el-

* Din Kültürü Öğretmeni

1 Yılmaz, Hacı; *Ali b. Mes'ûd b. Mahmud el-Ferğânî'nin el-Mustevfâ fi'n-Nahv Adlı Eserinde Konuları İşleme Yöntemi, Koyduğu Kurallar ve Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, GÜEBE, Ankara 2008, s. 2.

Ahfeştir.² Bu eserin sadece onun kanalıyla nakledilmesi³ ve bu eseri başkalarına okutarak günümüze kadar gelmesini sağlayan kişinin de yine el-Ahfeş olması onun Arap dilindeki yerini ve önemini daha da artırmıştır.

el-Ahfeş'in nahiv ve sarf alanındaki görüşlerini öğrenebileceğimiz ve günümüze kadar ulaşan tek eser, onun *Me'âni'l-Kur'ân*'ıdır. Bu eser h. ikinci asırdan itibaren yazılan ilk dilbilimsel tefsîr örneklerindedir. Zira bu asırdaki tefsîrler, Kur'ân'ın dil özelliklerini ve gramer yapısını ele alan tefsîr/lugavî tefsîr şeklinde ortaya çıkmıştır.⁴

İşte bizim bu çalışmamızdaki amacımız, el-Ahfeş'in meşhur *Me'âni'l-Kur'ân*'ını yazma sebebini, onun bu eseri kaleme alırken yararlandığı kaynakları ve kullandığı yöntemi incelemektir. Özellikle eserindeki istişâd metodlarını kısaca örneklerle izah etmektir. Çünkü, bu eser, hem dilbilimsel tefsîrler arasında Ebû Ubeyde'nin (ö. 210/825), *Mecâzu'l-Kur'ân*'ından sonra kaleme alınan ikinci eser olması hem de el-Ahfeş'in nahiv ve sarf alanındaki görüşlerini öğrenebileceğimiz tek kaynak olması açısından önem arz etmektedir. el-Ahfeş'in bu eseri farklı zamanlarda üç kişi tarafından tahkik edilmiştir.⁵

II. ME'ÂNİ'L-KUR'ÂN KAVRAMI

Me'âni'l-Kur'ân, muzâf ve muzâfun ileyhten oluşan bir izafet terkibidir. İzâfet terkiibi olarak gelen bu yapıda muzâfun ileyh olan Kur'ân kelimesinin anlamı açık olduğundan biz muzâf olan me'âni (معاني) kelimesi üzerinde durarak

-
- 2 el-Ahfeş, Ebû'l-Hasen Saïd b. Mes'ade el-Mucâşîi, (ö. 215/830); *Kitâbu'l-Arîz*, (Thk.: Ahmed Muhammed Abduddayim Abdullah), Mektebetu'z-Zehra, Kahire 1989, Mukaddime, s. 41.
 - 3 el-Kıftî, Cemâluddîn Ebû'l-Hasen Alî b. Yûsuf (ö. 624/1227); *İnbâbu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nubât*, I. baskı, (Thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, Muessesetu'l-Kutubu's-Sekâfiyye, Beyrut 1986, II, 39.
 - 4 Bu metod üzere yazılan tefsîrlerin en meşhurlarını şöyle sıralayabiliriz. Ebû'l-Hasan el-Kisâî'nin (ö. 189/805) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Zekerîyya el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 210/825) *Mecâzu'l-Kur'ân*'ı, İbnu'l-Yezîdî'nin (ö. 237/851) *Garîbu'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Garîbu'l-Kur'ân*'ı, Ebû İshâk İbrahim b. Serî ez-Zeccâc'ın (ö. 311/923) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı ve Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nahhâs'ın (ö. 338/949) *İ'rabu'l-Kur'ân*'ı
 - 5 İlk olarak Dr. Fâiz Fâris tarafından tahkik edilerek iki defa yayımlanmıştır. Bunlardan birincisi 1979 yılında Kuveyt'te, diğeri ise 1981 yılında iki cilt olarak yapılmıştır. İkinci olarak da Dr. Abdülemîr Muhammd Emin Verd tarafından tahkik edilerek 1985 yılında Âlemü'l-Kütüb tarafından Beyrut'ta yayımlanmıştır. Son olarak da Dr. Hüdâ Mahmud Kârâa tarafından tahkik edilerek 1990 yılında Mektebetu'l-Hâncî tarafından Kahire de iki cilt olarak yayımlanmıştır. Bkz., el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Hudâ Mahmûd Karâa), I. baskı., Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire, 1990, mukaddime, s. 36; el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Arîz*, Mukaddime, s. 58; Dirîn, Muhammed b.Ammar b.Mes'ûd; *Eseru'l-Ahfeş fi'l-kuşfiyyun ve Teessuruhu Bibim*, I.baskı., Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, Riyad 2008, s. 22.

bu kavramı açıklamaya çalışacağız. Me'ânî (مَعَانِي), ma'nâ (مَعْنَى) kelimesinin cemisidir. Ma'nâ kelimesi anâ (عَنَى) kökünden türemiştir. عَنَى (بِالْقَوْلِ كَذَا) يَعْنِي: أَرَادَ وَ. "kastetmek, istemek" anlamlarına gelmektedir. ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) de, مِنْهُ الْمَعْنَى وَ ifadesiyle, ma'nâ kelimesinin bu kökten türediğini söylemiştir.⁶

Ebü'l-Bekâ'ya (ö. 1094/1683) göre ma'nâ kelimesi, وَالْمَعْنَى: مَا يُفْهَمُ مِنَ اللَّفْظِ, "lafızdan anlaşılan şey" demektir.⁷ Râğib el- İsfehânî'ye (ö. 425/1033) göre ise ma'nâ (مَعْنَى) kelimesi; الْمَعْنَى: إِظْهَارُ مَا تَصَوَّرَهُ اللَّفْظُ "lafzın gizlediği şeyi ortaya çıkarmak" manasına gelmektedir.⁸

Me'âni'l-Kur'an'ın ıstılah anlamı ise, Kur'an'da anlaşılması için yardıma ihtiyaç duyan kelime ve ifadeleri inceleyen ilim dalının adıdır.⁹ Me'âni'l-Kur'an kitapları, Kur'an'ın nahvî tefsirlerinin ilk örnekleridir. Bunları yazan müellifler, i'râb ışığı altında Kur'an âyetlerini tefsir etmektedirler.¹⁰ Bu eserler Kur'an'ın lugavî tefsirleridir çünkü bu eserlerde nahiv, sarf, kırâat ve lehçelerle ilgili sözler ve görüşler vardır.¹¹

III. EL-AHFEŞ VE ME'ÂNİ'L-KUR'ÂN'I

1- el-Ahfeş (ö.215/832)

Hicrî II. asrın sonları ile III. asrın başlarında yaşayan¹² el-Ahfeş'in adı Saîd b. Mes'ade'dir.¹³ Künyesi Ebû'l-Hasendir.¹⁴ Farklı lakablarla anılmakla

6 ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö.538/1143); *Esâsu'l-Belâğa*, I. Baskı, (Thk., Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd) Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1998, I, 682; Ebû'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî (ö. 1094/1683), *el-Külliyyât*, II. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1419/1998, s. 841; ez-Zebidî, Muhibbuddîn Ebû'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtazâ (ö. 1205/1790); *Tâci'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, et-Turâsu'l-Arabî, Yrs.Trs, XXXIX, 122; et-Tayyâr, Mûsâid b. Süleymân b. Nâsır; *et-Tefsîru'l-Lügavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İbni'l-Cevziyye, Riyâd 2000, s. 258

7 Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyyât*, s. 842.

8 ez-Zebidî, *Tâci'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, XXXIX, 122-123.

9 el-Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd (ö. 207/822); *Me'âni'l-Kur'an*, III. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1983, mukaddime, s. 11.

10 el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'an*, (Thk.: Abdülemir Muhammed Emin el-Verd), mukaddime, s. 25. (Beyrut 2003)

11 Ferrid, Fethi Abdülkadir; *Lemebâtu'l- Belâğıyye fî Me'âni'l-Kur'an li'l-Ahfeş el-Evsat*, I. baskı., Mektebetu'n-Nehdati'l-Misriyye, 1983, s. 16.

12 el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Kavâfi*, (Thk.: İzzet Hasan), Matbaatü Vizêratis-Sekâfe, Dimeşk, 1970, Mukaddime, s. 5.

13 ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (ö. 379/989); *Tabakâtü'n-Nahviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, II. baskı, (Thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Meârif, Kâhire, Trs, s. 72; İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ya'kûb İshâk (ö. 380/990); *el-Fihrist*, (Thk.: Rıza-Teceddüd), Trs, Yrs, III, 58; İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Abdurrahmân b. Ebi'l-Vefâ (ö. 577/1181); *Nüzhetu'l-Elİbbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, III.baskı, (Thk.: İbrâhîm es-Sâmîrâi), Ürdün

beraber en meşhur lakabı¹⁵ el-Ahfeş el-Evsat'tır.¹⁶ el-Ahfeş lakabı¹⁷ ile bilinen en meşhur üç kişiden birisidir.

el-Ahfeş'in ilk hocası Halil b. Ahmed el-Ferâhî'dir (ö. 170/786). Çünkü ilk olarak onunla tanışmış¹⁸ ve ona talebe olmuştur.¹⁹ Daha sonra kendisinden yaşça küçük olmasına rağmen meşhur Basralı âlim Sîbeveyh'ten ders okumuştur. Basra'nın meşhur âlimleri arasında önemli bir mevkiye yükselmiştir.²⁰

Basra ve Kûfe'den birçok kişi ona talebe olma imkânı bulmuştur.²¹ Basralılardan el-Cermî (ö. 225/840) ve el-Mâzinî (ö. 249/863) ile Kûfelilerden el-Kisâî (ö. 189/805) bunların en meşhurlarındandır.²²

1985, s. 107; el-Hamevî Ebû Abdullâh Şihâbuddîn Yâkût (ö. 626/1229); *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rîfeti'l-Edîb*, (Mu'cemu'l-Üdebâ), I. baskı., (Thk.: İhsân Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût 1993, III, 1374; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâbi'n-Nubât*, II, 36; ez-Ziriklî, Hayruddîn; *el-A'lam Kâmusu Terâcime li-Eşşeri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müştârikin*, (I-VIII), XV. baskı., Dâru'l-İlmi'l-Malâyin, Beyrut 2002, III, 101; es-Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek (ö.764/1380); *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, I. baskı., (Tahk.: Ahmedü'l-Arnâvud-T.Mustafa) Daru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2000, XV, 161.

14 ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nabviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s.72.

15 Kaynaklarda herhangi bir sıfat ya da künye olmaksızın el-Ahfeş ismi zikredildiğinde bu kişinin el-Ahfeş el-Evsat olduğu kabul edilir. el-Ahfeş lakabıyla anılan diğer âlimler kastedildiğinde ise ayrıca kayıt düşülmür. Bkz., es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr (ö. 911/1505); *el-Müşbir fî Ulûmi'l-Luga ve Envâibâ*, Thk.: (Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim ve diğerleri), (I-II), III. baskı., Mektebetu Dârî't-Turâs, Kahire, Trs, II, 456; el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Hüda Mahmûd Karâa), Mukaddime, s. 6; *Kitâbu'l-Arûz*, Mukaddime, s.21.

16 ez-Ziriklî, *el-A'lam*, III, 102; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefâyât*, XV, 161; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâbi'n-Nubât*, II, 36; Dayf, Şevkî; *el-Medârisü'n-Nabviyye*, VII. baskı, Dâru'l-Meârif, Kâhire, Trs, s. 94.

17 Müellifimiz ilk zamanlarda el-Ahfeş el-Eşgar/es-Sağır adıyla bilinmekteydi.¹⁷ el-Ahfeş el-Kebir diye, Ebû'l-Hattâb Abdulhamîd b. Abdu'l-Mecîd (ö. 177/793) anılıyordu. Sonradan yine el-Ahfeş lakabıyla anılan Ebû'l-Hasen Ali b. Süleyman (ö. 316/928) ortaya çıkmasıyla el-Ahfeş el-Evsat diye anılmaya başladı. Bkz., ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-nabviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, s.72; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâbi'n-Nubât*, II, 36; Dirîn, *Eseru'l-Ahfeş fî'l-Kufîyyîn ve Teessuruhu Bîhim*, s.18.

18 ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nabviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 73. el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâbi'n-Nubât*, II, 36.

19 ez-Zehabî, *Sijeru A'lâmi'n-Nübelâ*, C.X, s. 206; el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Kavâfi*, Mukaddime, s. 6; el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Arûz*, Mukaddime, s. 37.

20 es-Sîrafî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdullâh (ö. 368/979); *Abbâru'n-Nabviyyîne'l-Basriyyîn*, I. baskı, (Thk.: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî-Muhammed Abdulmun'im Hafâcî), Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Kâhire, 1955, s. 39; el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Kavâfi*, Mukaddime, s. 7.

21 Dirîn, *Eseru'l-Ahfeş fî'l-Kufîyyîn ve Teessuruhu Bîhim*, s. 20.

22 es-Sîrafî, *Abbâru'n-nabviyyîne'l-Basriyyîn*, s. 39-40; ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nabviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 73, 87; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, II, 58; İbnü'l-Enbârî, *Nüzhetu'l-Elîbbâ fî*

Müelliften günümüze üç eser ulaşmıştır. Bunlar arasında en önemlisi *Me'âni'l-Kur'an*'dır. Diğer ikisi ise *Kitâbu'l-Kavâfi* ve *Kitâbu'l-Arûz*'dur.²³ Bunlara ilaveten günümüze gelememiş önemli eserlerinden bazıları ise²⁴ *Kitâbu'l-Mesâili'l-Kebîr*, *Kitâbu'l-Mesâili'l-Sağîr*, *Kitâbu'l-Evsat fi'n-Nabv*, *Kitâbu'l-Esvât*, *Kitâbu'l-İstikâk*, *Kitâbu Sifâti'l-Ğanemi ve Elvânihâ ve İlâcihâ ve Esnânihâ*, *Kitâbu'l-Erbeati*, *Lâmâtü'l-Kur'an*, *Kitâbu Meâni's-Si'r*, *Kitâbu'l-Mulûk*, *Kitâbu Vakfı-Temâm*, *Kitâbu'l-Mekâyisi fi'n-Nabv*,²⁵ *Garîbu'l-Kur'an*²⁶ ve *Garîbu'l-Hadîs*'dir.²⁷

2- el-Ahfeş'in Arap Dilindeki Yeri

el-hfeş, devrin önemli âlimlerinden aldığı eğitim neticesinde kendisi de dönemin önemli şahsiyetleri arasına yükselmiştir. Sîbeveyh'in vefatıyla Basra medresesinin imamı olmuştur.

el-Ahfeş, Sîbeveyh'e muhalefet de etmiştir. Kûfeliler, ondan etkilenerek kendi görüşlerini oluşturmuşlardır.²⁸ Hocası Halil'den etkilenerek arûz ve kavâfi ilmine de önem vermiştir.²⁹ Sonra hocasının arûz bahirlerine "*habeb/mütedarik*" bahrini ilave yaparak³⁰ el-Halil tarafından onbeş olarak tespit edilen Arap şiirindeki vezin sayısını onaltıya çıkarmıştır.³¹

el-Ahfeş, İslam âlimlerinin güvenini kazanmıştır. Buna delil olarak el-Kisâi'nin (189/804), el-Ahfeş'ten gizlice Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını okumasını,³²

Tabakâti'l-Üdebâ, s.108; el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ ma'rifeti'l-Edîb*, III, 1374-1375; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruwât alâ Enbâbi'n-Nubât*, II, 37, 40; ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, X, 207; Dayf, *el-Medârisü'n-Nabviyye*, s. 94.

23 İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, II, 58; el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-edîb*, III, 1376; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruwât alâ Enbâbi'n-Nubât*, II, 42; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, I, 591.

24 Bkz., İbnü'n-Nedîm, *el-Fibrîst*, II, 58.

25 Ayrıca bu eserlerin zikredildiği diğer kaynaklar için bkz., el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ ma'rifeti'l-Edîb*, III, 1376; el-Kıftî, *İnbâhu'r-ruwât alâ enbâbi'n-nubât*, II, 42; es-Suyûtî, *el-Müçbir fi Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ*, I, 351; es-Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, I, 591.

26 Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullâh (ö. 1067/1656); *Kesfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*, (Ter: Rüşti Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007, III, 965; et-Tayyâr, s. 305-306.

27 el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruwât alâ enbâbi'n-Nubât*, III, 14.

28 Dayf, *el-Medârisü'n-Nabviyye*, s. 94-95.

29 el-Ahfeş, *Kitâbu'l-kavâfi*, Mukaddime, s. 6.

30 ez-Zehebi, *el-A'lam*, III, 102, İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr (ö.681/1282); *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, (Thk.: İhsân Abbâs), Dâru Sâdır, Beyrût, Trs. II, 381. el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Kavâfi*, Mukaddime, s. 6; Dayf, *el-Medârisü'n-Nabviyye*, s. 94.

31 ez-Ziriklî, *el-A'lam*, III, 102; el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Kavâfi*, Mukaddime, s. 6-7.

32 ez-Zübeydî, *Tabakâti'n-Nabviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s. 73; el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, III, 1375.

ayrıca el-Kisâî'nin ondan *Me'âni'l-Kur'ân* ile alakalı eser telif etmesini istemesini, sonrasında da onun eserini örnek alarak kendi *Me'âni'l-Kur'ân'ını* kaleme almasını ve el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) da bu iki eseri örnek alarak kendi *Me'âni'sini* yazmasını gösterebiliriz.³³ Yine el-Ahfeş'in ifadesiyle, Sîbeveylh'in *el-Kitâb*'ına bir şey ekleyeceği zaman kendisine sormasını ve el-Ahfeş'i kendisinden daha bilgili görmesini de el-Ahfeş'e duyulan güvenin diğer bir göstergesi olarak sayabiliriz.³⁴

3- el-Ahfeş'in Me'âni'l-Kur'ân'ı

el-Ahfeş, bu eserini kaleme alırken, klâsik rivâyet ve dirâyet tefsîrlerinde olduğu gibi bütün âyetleri ele alarak tek tek incelememiştir. Âyetlerin sebep-i nuzûlü hakkında bilgi vermemiş, rivâyetleri sıralamamıştır. İsrâiliyyâtla ilgili haberlere değinmemiştir. Âyetleri ihtiyaca binaen izah etmiştir. Garip lafızları açıklamış, âyetleri sarf ve nahiv yönünden değerlendirmiştir. Ancak i'rab hakkında geniş açıklamalara girmemiştir. Gerekli gördüğü yerlerde kırâat farklılıklarına işaret etmiştir.

el-Ahfeş, sûreleri mushaf sırasına göre ele alarak Fâtiha ile başlamış ve nâs ile bitirmiştir. Müellif, Bakara sûresinin 28.âyetine kadar i'rabı ve kırâat farklılıklarını söyleyerek sûrenin tefsîrini yapmıştır. Sûrenin devamını ise nahivle ilgili başlıklar altında sonuna kadar tefsîr etmiştir. Bu başlıklar şunlardır:

- 1- ³⁵ هَذَا بَابٌ مِنَ الْمَجَازِ
- 2- ³⁶ هَذَا بَابُ الْإِشْتِنَاءِ
- 3- ³⁷ هَذَا بَابُ الدُّعَاءِ
- 4- ³⁸ هَذَا بَابُ الْقَاءِ
- 5- ³⁹ بَابُ الْإِضَافَةِ
- 6- ⁴⁰ بَابُ الْمَجَازَاةِ

33 el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, III, 1375; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nubât*, II, 37.

34 İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim (ö. 276/889); *el-Meârif*, IV.Baskı, (Thk., Servet Ukkâse), Dâru'l-Meârif, Kahire, Trs, s. 546; el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, III, 1374-1375; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, II, 381.

35 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 61.

36 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 64.

37 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 65.

38 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 65.

39 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 76.

- 7- ⁴¹ بَابُ تَفْسِيرِ أَنَا وَ أَنْتَ وَ هُوَ
- 8- ⁴² بَابُ الْوَاوِ
- 9- ⁴³ بَابُ اسْمِ الْفَاعِلِ
- 10- ⁴⁴ بَابُ إِضَافَةِ الزَّمَانِ إِلَى الْفِعْلِ
- 11- ⁴⁵ بَابُ مِنَ التَّأْنِيثِ وَ التَّنْكِيرِ
- 12- ⁴⁶ بَابُ أَهْلِ وَ آلٍ
- 13- ⁴⁷ بَابُ الْفِعْلِ
- 14- ⁴⁸ بَابُ زِيَادَةِ مِنْ
- 15- ⁴⁹ بَابُ مِنْ تَفْسِيرِ الْهَمْزِ
- 16- ⁵⁰ بَابُ إِنَّ وَ أَنَّ
- 17- ⁵¹ بَابُ مِنَ الْإِسْتِنَاءِ
- 18- ⁵² بَابُ الْجَمْعِ
- 19- ⁵³ بَابُ اللَّامِ

Nahiv ilmine büyük önem veren el-Ahfeş'in Bakara sûresini tefsîr ederken kullandığı bu başlıklar adeta bir nahiv kitabı izlenimi vermiştir.⁵⁴ Bu metodu Bakara sûresinin 79. âyetine kadar kullanmıştır. Bu âyetten sonra Nâs

40 el-Ahfeş, a.g.e, I, 81.

41 el-Ahfeş, a.g.e, I, 83.

42 el-Ahfeş, a.g.e, I, 87.

43 el-Ahfeş, a.g.e, I, 89.

44 el-Ahfeş, a.g.e, I, 92.

45 el-Ahfeş, a.g.e, I, 94.

46 el-Ahfeş, a.g.e, I, 98.

47 el-Ahfeş, a.g.e, I, 101.

48 el-Ahfeş, a.g.e, I, 105.

49 el-Ahfeş, a.g.e, I, 106.

50 el-Ahfeş, a.g.e, I, 116.

51 el-Ahfeş, a.g.e, I, 122.

52 el-Ahfeş, a.g.e, I, 124.

53 el-Ahfeş, a.g.e, I, 126.

54 Bulut, Ali; *Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı (Garibü'l-Kur'ân, Me'âni'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Alanda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)*" O.M.Ü.İ.F.D, sayı12 ve 13, yıl- 2001, s. 399; Bkz., el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, a.g.e, I, 19-207.

sûresine kadar herhangi bir başlık kullanmaksızın âyetlerden gerekli gördüklerini tefsîr etmiştir.

el-Ahfeş, sarf ilmini ilgilendiren meselelere de değinmiştir. Bazı fiillerin binalarını açıklamış ve çekimlerini yapmıştır. Yine bazı fiillerin vezinlerine işaret ederek taşıdıkları anlamlara işaret etmiştir.⁵⁵ Bazı illetli fiillerden de bahsetmiştir.⁵⁶ el-Ahfeş, isimlerin vezinlerini açıklamıştır.⁵⁷ Yine bazı kelimelerin müfredini, bazılarının da cem'ilerini söylemiştir.⁵⁸ Ayrıca kırâat ilmiyle alakalı hemzeyi vasıl,⁵⁹ hemzeyi kat'ı,⁶⁰ işmâm,⁶¹ revm,⁶² izhâr,⁶³ ihfâ,⁶⁴ idgâm,⁶⁵ imâle⁶⁶ gibi birçok deyimi de izah etmiştir.

IV. EL-AHFEŞ'İN ME'ÂNİ'L-KUR'ÂNDAKİ İSTİŞHÂD METODU

A. Âyetlerle İstîşhâdı

el-Ahfeş, en fazla Kur'ân'ın Kur'ânla tefsîri metodundan yararlanmıştır. Me'âni'l-Kur'ân'ını incelediğimizde istîşhâd metodunu en fazla âyetlerden şâhid getirerek kullandığını görmekteyiz. Ele aldığı âyetleri sarf, nahiv ve ma'na gibi yönlerden incelerken görüşlerini desteklemek üzere öncelikle diğer âyetlere müracaat etmiştir.⁶⁷ Örneğin ذُرِّيَّةٌ طَيِّبَةٌ “Rabbim! Bana katından hayırlı bir nesil ver.” [Â-i İmrân 3: 38] âyetindeki مِنْ harfi cerrinin sonundaki nûnun مِنْ edatının sonundaki nûn gibi sakin olduğu görüşünü savunur. Bu edatların, üzerlerine hareke gelen isimler gibi olmadığı için izafet durumunda da cezimli olarak sakin okuduklarını söyler. Bu görüşünü desteklemek için şu iki âyette izafet konumunda geçen مِنْ edatlarını şâhid gösterir: إِذَا لَأَتَيْنَاهُمُ مِنْ لَدُنَّا وَ أَجْرًا عَظِيمًا “O takdirde onlara katımızdan büyük bir mükâfat verirdik.” [Nisâ 4: 67],

55 el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Faiz Faris), C. I, mukaddime, s. 106-107.

56 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 199, 206-207, 279,

57 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 146

58 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 13-14, 206, 296, II, 486, 542

59 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 3-8, 12, 19, 31, 69, 113, 114,

60 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 4-8, 12, 19, 31, 113, 234.

61 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 44, 50, 160, 274, II, 416.

62 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 44.

63 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 274, II, 558.

64 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 160, 339, II, 558.

65 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 28, 55, 112, 164, 339, 350, II, 558.

66 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 40, 41, 42, 146, 228.

67 el-Ahfeş'in hangi âyetleri hangi konularda, kaç defa delil getirdiğiyle alakalı tablo için bkz., el-Ahfeş, *a.g.e*, II, 702-717.

وَإِنَّكَ لَتَلْقَىٰ فِي الْقُرْآنِ مِنَ الْحَكِيمِ عَلِيمٍ (Resûlüm!) Şüphesiz ki bu Kur'ân, hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah tarafından sana verilmektedir" [Neml 27: 6].⁶⁸

el-Ahfeş, "Gözleri bor ve bakîr olarak, yaygın çekirgeler gibi kabirlerinden çıkarlar." [Kamer 54: 7] âyetinin başında gelen حُشْعًا أَبْصَارُهُمْ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَانَّهُمْ جَرَادٌ مُّنتَشِرٌ, "Gözleri bor ve bakîr olarak" [Kalem 68: 43] âyetini delil getirir.⁶⁹ Yani bu âyette de خَاشِعَةً أَبْصَارُهُمْ kelimesinin de yukarıdaki âyetteki gibi hal olarak cümlenin başında kullanıldığını söyler.

وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْأَجْرَةِ مِنْ خَلَقٍ [Bakara 2: 102] âyetindeki لَمَنِ lafzındaki lâmin, bilgi ifade eden fiillerden sonra gelen ibtidâ lâmi olduğunu savunur. Bundan sonra gelen kısmın ise muptedâ olduğunu bildirir. Bu görüşüne delil olarak لَمَنِ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمَلْنَ جَهَنَّمَ [A'raf 7: 18] âyetiyle كَيْسُفٌ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَىٰ آيِنَا مِنَّا [Yusuf 12: 8] âyetini şâhid olarak getirir.⁷⁰

B. Kırâatlerle İstişhâd

Müellifin âyetleri tefsîr ederken en çok kullandığı şâhidlerin bir diğeri ise kırâatlerdir.⁷¹ Müellif bazen ihtilafları çözmeye bazen sarf ve nahiv konularını izah ederken bazen doğru manayı verebilmek için kırâatlerden istifade etmiştir.⁷² Müellif, kırâatlerle ilgili herhangi bir ayrıma gitmeksizin kendi görüşünü desteklemek için bir çok kırâatten şâhid getirmiştir.⁷³ Daha çok İbn Mes'ûd'un (ö. 32/652), Mücâhid'in (ö. 104/722), Hasan el-Basrî (ö. 110/728) ve A'meş'in (ö. 148/765) kırâatlerinden yararlanmışır.⁷⁴

el-Ahfeş kırâatın kime ait olduğunu genellikle belirtmeksizin قَالَ بَعْضُهُمْ ya da قَرَأَ بَعْضُهُمْ gibi değişik ifadeler kullanır. Bazen de kırâatın kime ait olduğunu bildirir. Örneğin أَلَا إِنَّهُمْ يَتَّبِعُونَ صُدُورَهُمْ [Hûd 11: 5] âyetinde "Dikkat edin! Görmüyor musunuz, (onlar düşmanlıklarını gizlemek için) göğüslerini çeviriyorlar/büküyorlar."

68 el-Ahfeş, a.g.e, I, 216.

69 el-Ahfeş, a.g.e, II, 528.

70 el-Ahfeş, a.g.e, I, 148. Ayrıca el-Ahfeş'in şâhid olarak kullandığı diğer âyetlerle ilgili tablo için bkz. el-Ahfeş, Me'âni'l-Kur'ân, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), II, 702-716.

71 Kullandığı kırâat farklılıklarıyla alakalı tablo için bkz. el-Ahfeş, a.g.e, II, 717-750.

72 el-Ahfeş, a.g.e, (Thk.: Faiz Faris), mukaddime, s. 72,75,76,77.

73 el-Ahfeş, a.g.e, (Thk.: Faiz Faris), mukaddime, s. 72.

74 el-Ahfeş, a.g.e, (Thk.: Faiz Faris), mukaddime, s. 78-81.

okuduklarını söyler.⁸⁰ Ancak bu şekilde müennes olarak okunduğunun bilinmediğini ifade eder. Benû Kuşeyr'in ise السَّكِينُ kelimesi yerine سَخِينِ kelimesini kullandıklarını nakleder. Sonunda da السَّكِينُ kelimesinin kendi okuduğu şekliyle doğru olduğunu göstermek için bu kelimenin geçtiği Yusuf sûresindeki şu âyeti delil getirir. “وَأَتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سَكِينًا” [Yusuf 12: 31]⁸¹

Yine مَثَلًا مَثَلًا “إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا دَابَا يُسْتَحْيِي” [Bakara 2: 26] âyetinde geçen يَسْتَحْيِي kelimesini Hicazlıların, sonunda iki yâ harfî gelecek şekilde okuduklarını; Temimlilerin ise يَسْتَحْيِي şeklinde sonunda bir yâ harfî getirerek okuduklarını bildirir. Bu bilgilerden sonra da Hicazlıların okuyuşlarının doğru olduğunu söyler ve bunu farklı kelimelerden örnekler vererek açıklamaya çalışır.⁸²

Keza el-Ahfeş, الطَّرِيقِ kelimesini tefsîr ederken de Hicazlıların الصَّرَاطِ kelimesini de müennes okuduklarını zikreder. Temimlilerin, bunların hepsini müzekker; Esedlilerin ise الهُدَى lafzını müennes kabul ettiklerini nakleder.⁸³

D. Şiirle İstişhâd

el-Ahfeş'in, yaygın olarak kullandığı en önemli istişhâdından birisi de şüphesiz şiirdir. Fâiz Fâris, el-Ahfeş'in 317 beyti şâhid olarak getirdiğini, bunlardan 40 tanesinin recez vezninde ve bunların birçoğunun da büyük şöhrete kavuşarak nahiv ve luğat kitaplarında kullanıldığını ifade eder. Ayrıca Fâris, el-Ahfeş'in bu beyitlerden 31 tanesi dışındakilerin şâirlerini belirtmediğini, kendisinin nahiv kitaplarını ve şiir divanlarını tarayarak 167 beytin daha kim tarafından kaleme alındığını tespit ettiğini, 28 beytin şâirlerinin ise ihtilâflı bulunduğunu bildirir. Yine el-Ahfeş'in, cahiliyye dönemi, İslâmî dönem ve Emevî dönemine ait şiirleri tercih ettiğini bu şiirlerin şâirlerinin de, Hicâz, Necd bedevileri ile Arap yarımadasının doğusunda ve kuzeyinde bulunan şâirler olduğunu nakleder.⁸⁴

Örneğin, “O sizlere ancak meyte (ölü) olanları haram kıldı” [Bakara 2: 173] âyetini tefsîr ederken الْمَيْتَةَ kelimesinin مَيْتًا kelimesinin şeddetsiz hali olduğunu, aynı şekilde مَيْتًا [Furkan 25: 49] âyetindeki مَيْتًا kelimesiyle de

80 el-Ahfeş burada hangi lehçenin okuduğuyla alakalı isim vermeksizin sadece okunuş şeklini bildirmiştir. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz gibi müellif bazen lehçelerin ismini verir bazen de hangi lehçeye ait olduğunu zikretmeksizin sadece okunuş şeklini söyler.

81 el-Ahfeş, a.g.e, I, 194-195.

82 el-Ahfeş, a.g.e, I, 58-59.

83 el-Ahfeş, a.g.e, I, 18.

84 el-Ahfeş, a.g.e, (Thk.: Faiz Fâris), mukaddime, s. 87-88.

مَيِّتًا lafzının kastedildiğini söyler. Aynı şekilde الياء harfinin de şeddesiz okunduğunu ve لَيِّنٍ وَ لَيِّنٍ kelimelerinin هَيِّنٌ وَ هَيِّنٌ şeklinde şeddesiz okunduğunu ifade eder. “Meyyit” kelimesinin şeddeli ve şeddesiz okunuşuna dair delil olarak şu beyti getirir:

لَيْسَ مَنْ مَاتَ فَاسْتَرَاخَ بِمَيِّتٍ إِنَّمَا الْمَيِّتُ مَيِّتٌ الْأَحْيَاءِ

“Meyyit, ölüp de rahata eren insan değildir. Asıl meyyit, insanlar arasında ölü olan (insanlara faydası olmayan)dır.”⁸⁵

Şeddeli ve şeddesiz olarak مَيِّتٌ وَ مَيِّتٌ kelimelerinin tek bir anlam ifade ettiğini ancak المَيِّتَةُ kelimesini “ölüm” anlamına geldiğini zikreder.⁸⁶

Şiirleri şerh ederken de kendine özgü bir metod kullanır.⁸⁷ Şiirlerin garip kelimelerini her beytin altına yazarak şerh eder. Ebû'l-Abbas es-Sa'leb (ö. 291/903) onun, şiirde her beytin altına garip olan kelimeleri yazdırarak şerh eden ilk kişi olduğunu bildirir.⁸⁸ el-Ahfeş'in *Me'âni'l-Kur'ân*'ında bu metodu uyguladığını görmekteyiz.

Örneğin, وَالسُّحُومُ مُسَخَّرَاتٌ [Nahl 16: 12] âyetinin tefsîrini yaparken,

تَسْمَعُ فِي أَجْوَاهِيَّ صَرَدَ وَفِي الْيَدَيْنِ جُسَاءٌ وَبَدَا

“Kadınların kalplerinde sevgi (olduğunu) hissedersin. (Fakat) ellerinde (çalışmaktan dolayı) sertlik vardır.”⁸⁹

beytini delil olarak kullanmıştır. Beytin altına da وَتَرَى فِي الْيَدَيْنِ عَلَى : فَهَذَا عَلَى : السَّعَةُ ifadeleriyle "الجسأأت" ve "البدد" garip kelimelerinin

85 İbn 'Atiyye el-Endülüsî, Ebû Muhammed 'Abdulhak b. Ğâlib (ö. 542/1148), *el-Muharraru'l-Veşîh fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Aşîh*, I. Baskı, (Thk: 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kitâbi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1422, I, 339; er-Razî, Fahreddin (ö. 606/1210), *et-Tefsîru'l-Kebîr*, II. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1420, XXX, 541; el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin M. b. Yakub (ö. 817/1415); *Basâiru Zevî't-Temyiz fî Latâifî Kitâbi'l-'Aşîh*, (Thk: Muhammed Ali en-Neccâr), Meclisu'l-E'lâ li'ş-Şnûni'l-İslâmiyye, Kâhire, 1412, II, 512; eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. 'Abdullâh (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, I. Baskı, Dâru İbni Kesîr, Dimeşk, 1414, IV, 391.

86 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 166. Ayrıca şiir beyitlerinin istişhâdıyla ilgili tablo için bkz., el-Ahfeş, *a.g.e*, II, 751-760. Bir şiir vezni olan recez ile ilgili istişhâdıyla ilgili tablo için bkz., el-Ahfeş, *a.g.e*, II, 761-763.

87 el-Ahfeş, *Kitâbu'l-Kavâfi*, s. 8.

88 ez-Zübeydî, *Tabakâtü'n-Nabviyyîn ve'l-Lugaviyyîn*, s.74; el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhi'n-Nuhât*, II, 39; Dayf, *el-Medârisü'n-Nabviyye*, s.94.

89 İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddin 'Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî (ö. 597/1200), *Zâdu'l-Mesîr fî 'Ulmi't-Tefsîr*, I. Baskı, (Thk: 'Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût, 1422, II, 55.

anlamını açıklamıştır.⁹⁰ Yine فَطَلَّتْ أَعْنَافُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ [Suarâ 26: 4] âyetini tefsir ederken de Ferezdak'a ait olan,

إِذَا التُّنْبُضَاتُ السُّودُ طَوَّفْنَ بِالضُّحَى رَقَدْنَ عَلَيْهِنَّ الْحِجْلُ الْمَسْجَفُ

“(Siyah kuşlar hakkında) Siyah kuşlar kuşluk vaktinde gezerler. Yatarlar (gece) dışiler gibi. (Yani, erkek-dişi bütün kuşlar nöbetleşe yumurta üzerinde beklerler).”

beytini delil olarak kullanmış ve الْقَصِيرُ : التُّنْبُضُ şeklinde mısrada geçen garip kelimeyi tefsir etmiştir.⁹¹ Keza هَلْ يَسْمَعُونَكُمْ [Suarâ 26: 72] âyetini açıklarken Züheyr'e ait olan

الْقَائِدُ الْحَيْلُ مَنْكُوبًا دَوَابِرُهَا فَدُ أَحْكَمَتْ حَكَمَاتِ الْقَدِّ وَالْأَبْقَا

“Atın süvarisi efendinin köleye tam hâkim olması gibi ata hakim.”⁹²

beytini şahid olarak getirmiş ve فَحَدَّقَ يُرِيدُ : أَحْكَمَتْ حَكَمَاتِ الْأَبْقَى şeklinde, beytin garip kelimelerini izah etmiştir.⁹³

E. Arap Kelamıyla İstişhâdı

el-Ahfeş tefsirinde Arap kelamına da önem vermiştir. Özellikle Araplardan bizzat kendi duyduklarına büyük önem vermiş ve bunlarla kıyasta bulunmuştur.⁹⁴ Genellikle Arap kelimelerinden delil getireceği zaman, “bazı Araplar şöyle dedi”⁹⁵, “Araplardan şöyle diyenler”⁹⁶, “Araplar şöyle diyor”⁹⁷, “Araplardan bazıları şöyle dediler”⁹⁸ gibi ifadelerle şahid getirmiştir.

Örneğin müellif ان لَعَلَّ maddesinin anlamında kullanıldığıyla alakalı aşağıdaki âyeti tefsir ederken Arap kelimelerinden istişhâda bulunmuştur. وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهُمَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ “onların, o (mucize) geldiği zaman da inanmayacaklarını anlamıyor

90 el-Ahfeş, a.g.e, II, 415.

91 el-Ahfeş, a.g.e, II, 460-461.

92 Ferezdak, Ebû Fıras Hemmam b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî (114/732), Şerhu Dîvânî'l-Ferezdak, I. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, Mektebetu'l-Medreseti, Beyrût, 1983, II, 114; et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922), Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân, I. Baskı, (Thk: Ahmed Muhammed Şâkir), Muessetü'r-Risâle, Yrs, 1420/2000, XIX, 332; Şarafuddîn, Ca'fer, el-Mevsû'atu'l-Kur'âniyye, I. Baskı, (Thk: 'Abdulaziz b. Osmân), Dâru't-Takrîbi beyne'l-Mezhebi'l-İslâmiyye, Beyrût, 1420, VI, 156.

93 el-Ahfeş, a.g.e, II, 462.

94 el-Ahfeş, a.g.e, (Thk.: Faiz Faris), mukaddime, s. 93.

95 el-Ahfeş, a.g.e, I, 46.

96 el-Ahfeş, a.g.e, I, 344.

97 el-Ahfeş, a.g.e, I, 299.

98 Müellifin tefsirinde hangi yerlerde hangi ifadelerle Arap kelamını kullandığıyla ilgili tablo için bkz., el-Ahfeş, a.g.e, II, 790-802.

musunu” [En’âm 6: 109] burada *إِنَّهَا* lafzının⁹⁹ *أَنَّهَا* şeklinde okuyanlar olduğunu ve kendisinin de bu şekilde okuduğunu¹⁰⁰ söyledikten sonra *لَعَلَّهَا* lafzının *لَعَلَّهَا* anlamında olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşünü desteklemek için de şu Arap kelamını delil getirmiştir: “اذهب إلى السوق أنك تشتري لي شيئاً “çarşıya git belki bana bir şey alırsın” ve bu sözdeki *أَنَّكَ* lafzının âyette olduğu gibi *لَعَلَّكَ* anlamında olduğunu zikretmiştir.¹⁰¹

Yine *لَعَلَّه يَتَذَكَّرُ* “*belki (öğüt) dinler*” [Tâhâ 20: 44] âyetini tefsir ederken bu âyetteki *لَعَلَّ* lafzını, Arap kelamından şu sözlerle delillendirerek açıklamıştır. والمعنى والمغنى “*adamın arkadaşına dediği şu söz gibi: “yemek yememiz için ya da yemeğimiz yiyene kadar bırak” anlamındadır. وَ تَقُولُ لِلرَّجُلِ : اَعْمَلْ عَمَلَكَ لَعَلَّكَ تَأْخُذُ أَجْرَكَ أَي : لِتَأْخُذَهُ* senin adama şöyle dediğin gibi: “işini yap ki ücretini alasın yani ücretini almak için işini yap” anlamındadır.¹⁰²

F. Hadis ve Mesellerle İstişâd

el-Ahfeş, eserini tefsir ederken hadis ve mesellerden neredeyse hiç istişâdda bulunmamıştır. Me’âni’l-Kur’ân’ın tahkik edenlerden Hüdâ Mahmûd Karâa sadece iki hadis ve iki de mevzu hadis lafzı tespit ettiğini bildirmektedir.¹⁰³ Ancak, el-Ahfeş’in bu hadis lafızlarını kullandığı yerleri incelediğimizde dikkat çeken durum ise el-Ahfeş’in bu lafızların hadis olduğunu ifade etmemesi ve duruma göre bazen hadis lafzının tamamını bazen de sadece ilgili yeri şâhid olarak göstermesidir.¹⁰⁴ Örneğin, Nâs sûresinin akabinde duâ başlığı altında subhaneke duasında geçen *جَدُّكَ* اسمك وَتَعَالَى جَدُّكَ cümlesini alarak tefsir etmiştir. Bu cümleyi hem Cin sûresinde geçen *جَدُّ رَبِّنَا* “*Mubakkak kei Rabbimiz’in şâmi çok yücedir.*” [Cin 72: 3] âyetiyle hem de *الجدُّ منك الجدُّ* hadisiyle açıklamıştır. Âyette ve hadiste geçen *جدُّ* kelimesinin ise büyüklük, ululuk anlamında olduğunu söylemiştir.¹⁰⁵

99 el-Ahfeş, mushafta *إِنَّهَا* şeklinde geçen bu kelimeyi *Me’âni’l-Kur’ân*’ında *أَنَّهَا* olarak almıştır.

100 Mushafta da *أَنَّهَا* şeklinde okunmaktadır. Bkz., En’âm 6: 109.

101 el-Ahfeş, *a.g.e*, I, 309-310.

102 el-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), II, 445. Ayrıca, Arap kelamının istişâdıyla ilgili tblo için bkz., el-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), II, 790-802.

103 el-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), mukaddime, s. 36. Ayrıca bu hadis lafızlarının kullanıldığı yer ve hadis lafızları için bkz., el-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), II, 750.

104 Hadis lafızlarının şâhid olarak kullanıldığı yerler için bkz., el-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), I, 357, II, 449, 592.

105 el-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), I, 592.

el-Ahfeş, mesellerle ise sadece üç yerde istişhâdda bulunmuştur.¹⁰⁶ Örneğin, فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا “ondan bir yeşillik çıkardık” [En'âm 6: 99] âyetindeki خَضِرًا kelimesinin anlamının الاخْضَرَ “yeşil” anlamında kabul etmiş ve Arapların sözünde olduğu gibi diyerek أَرْنَيْهَا مَرَّةً، أَرَكَهَا مَطَرَةً “Kaplama bana göster ki sana yağmuru göstereyim”¹⁰⁷ şeklinde geçen bu meseli örnek vermiştir.¹⁰⁸

SONUÇ

Makale seviyesinde bir çalışma çerçevesinde incelemeye çalıştığımız el-Ahfeş'in gerek Arap dili açısından gerekse tefsîr ilmi açısından son derece önemli bir yere sahip olan *Me'âni'l-Kur'ân*'ında baş vurduğu istişhâd metodu hakkında şu tespitlere ulaştığımızı söyleyebiliriz.

Hicri ikinci asırdan itibaren *Me'âni'l-Kur'ân* tarzında yazılan bütün eserlerde olduğu gibi müellifin bu eserinde de istişhâdda bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin, eseri incelediğimizde özellikle Bakara sûresini tefsîr ederken ortaya koyduğu başlıklar adeta bir nahiv kitabı izlenimi vermektedir. Ancak müellif eserinde sadece nahiv konularıyla ilgilenmemiş aynı zamanda sarf konularına da girmiştir. Belağat konularına ise neredeyse hiç değinmemiştir.

Bildiğimiz klasik tefsîr metodlarından da farklı bir yol izlemiştir. Bütün âyetleri tek tek ele alarak işlememiştir. Âyetlerin sebep-i nuzulleri hakkında bilgi vermemiştir. Rivâyet tefsîrlerinde olduğu gibi ilgili âyetle ilgili bütün haberleri sıralayarak sonrasında kendi tercihini yapmamıştır. Âyetleri yorumlarken kendi görüşlerini desteklemek için diğer âyetleri şahid getirmiştir. Kıraat farklılıklarından yararlanmış ve Arap kelimine da çok önem vermiştir. Lehçe farklılıklarından delil getirmiş ve şüirlerden istişhâdda bulunmuştur. Hadis ve mesellerden ise neredeyse hiç yararlanmamıştır.

Bu çalışmanın dilbilimsel tefsîrlerin ilk örnekleri olan *Me'âni'l-Kur'ân* tarzında özellikle h. İkinci asırdan itibaren kaleme alınan eserler üzerinde çalışma yapacak araştırmacılara bir nebze olsun faydalı olacağı ümidi içerisindeyiz.

106 el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), mukaddime, s. 36. Ayrıca bu meseller için bkz., el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), II, 764.

107 el-Askerî, Ebû Hilâl, *Cemheretü'l-Emsâl*, (Thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim, Abdulmecid Kadamaş), I. Baskı, 1964, I, 54.

108 el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), I, 308.

KAYNAKÇA

- El-Ahfeş, Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşû, (ö. 215/830); *Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Faiz Faris), II. baskı, Dârü'l-Beşîr., Kuveyt, 1981.
- Me'âni'l-Kur'ân*, (I-II), (Thk.: Abdülemir Muhammed Emin el-Verd), I. Baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1985.
- Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Abdülemir Muhammed Emin el-Verd), I. baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 2003.
- Me'âni'l-Kur'ân*, (Thk.: Hüdâ Mahmûd Karâa), I. baskı., Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 1990.
- Kitâbu'l-Kavâfî*, (Thk.: İzzet Hasan), Matbaatü Vizêratü'Sekâfe, Dimeşk, 1970.
- Kitâbu'l-Arâzî*, (Thk.: Ahmed Muhammed Abduddayim Abdullah), Mektebetü'z-Zehra, Kahire, 1989.
- Ahmed, Münir Cum'a; *Me'âni'l-Kur'ân fi't-Türâsi'l-Arabî*, (I-II), I. Baskı, Kahire, 1429/2008.
- el-Askerî, Ebû Hilâl; *Cemberetü'l-Emsâl*, (Thk.; Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhim, Abdulmecid Kadamaş), I. Baskı, 1964.
- Ebû'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî (ö. 1094/1683); *el-Külliyât*, II. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1419/1998.
- Bulut, Ali; *Kur'ân Filolojisiyle İlgili Üç İlim Dalı(Garîbü'l-Kur'ân, Me'âni'l-Kur'ân, İ'râbu'l-Kur'ân) ve Bu Alanda Eser Veren Müellifler (Hicrî İlk Üç Asır)"* O.M.Ü.İ.F.D, sayı12 ve 13, yıl- 2001.
- Dayf, Şevkî; *el-Medârisü'n-Nabviyye*, VII. baskı, Dâru'l-Meârif, Kâhire, Trs.
- Dirîn, Dr. Muhammed b.Ammar b.Mes'ûd; *Eserü'l-Ahfeş fi'l-Kuŕŕyyun ve Teessuruhu Bibim*, I.baskı., Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, Riyad, 2008,
- İbnü'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Abdurrahmân b. Ebi'l-Vefâ (ö. 577/1181); *Nüzhetü'l-Elİbbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, III.baskı, (Thk.: İbrâhîm es-Sâmirâî), Ürdün, 1985.
- el-Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd (ö. 207/822); *Me'âni'l-Kur'ân*, III.baskı, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983.

- Ferezdak, Ebû Firas Hemmam b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî (114/732); *Şerhu Dîvânî'l-Ferezdak*, I. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Lübânî, Mektebetü'l-Medreseti, Beyrût, 1983.
- Ferrid, Fethi Abdülkadir; *Lemhâtu Belagîyye fî Meâni'l-Kur'an li'l-Ahfeş el-Evsat*, I. baskı, Mektebetü'n-Nehdati'l-Misriyye, 1983.
- el- Fîrûzâbâdî, Mecduddin M. b. Yakub (ö. 817/1415); *Basâiru Zevî't-Temyiz fî Latâifî Kitâbi'l-'Azîz*, (Thk: Muhammed Ali en-Neccâr), Meclisü'l-E'lâ li'ş-Şunûni'l-İslâmiyye, Kâhire, 1412.
- el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbuddîn Yâkût (ö. 626/1229); *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb (Mu'cemu'l-Üdebâ)*, I. baskı., (Thk.: İhsân Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 1993.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr (ö.681/1282); *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, (Thk.: İhsân Abbâs), Dâru
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullâh (ö. 1067/1656), *Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*, (Ter: Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.
- el-Kisâî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdullah (ö. 189/804); *Me'âni'l-Kur'an*, (Nşr.:İsâ Şehhâteİsâ), DâruKubâ, Kâhire, 1998.
- el-Kıftî, Cemâluddîn Ebû'l-Hasen Alî b. Yûsuf (ö. 624/1227); *İnbâbu'r-Ravât alâ Enbâbi'n-Nubât*, I. baskı., (Thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kâhire, Müessesetü'l-Kütübü's-Sekâfiyye, Beyrut, 1986.
- İbn Atiyye, el-Endülüsi, Ebû Muhammed 'Abdulhak b. Gâlib (ö. 542/1148); *el-Muharraru'l-Veçîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, I. Baskı, (Thk: 'Abdusselâm 'Abduşşâfi Muhammed), Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye, Beyrût, 1422.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn 'Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzî (ö. 597/1200); *Zâdu'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, I. Baskı, (Thk: 'Abdurrezzâk el-Mehdî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût, 1422.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim (ö. 276/889); *el-Meârif*, IV.Baskı, (Thk., Servet Ukkâşe), Dâru'l-Meârif, Kahire, Trs..
- İbnü'n-Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ya'kûb İshâk (ö. 380/990); *el-Fihrist*, (Thk.: Rıza-Teceddüd), Trs, Yrs.
- er-Râzî, Fahreddin (ö. 606/1210); *et-Tefsîru'l-Kebîr*, II. Baskı, Dâru İhyâit-Türâsi'l-'Arabî, Beyrût, 1420.

- er-Rufeyde, İbrâhîm Abdullâh; *en-Nabv ve Kutubu't-Tefsîr*, III. Baskı, Bingâzî/Libya, 1990.
- es-Safedî, Salahuddin Halil b. Aybek;(ö.764/1380), *el-Vâfi bi'l-Vefayât*, I. Baskı, (Tahk ve Gözetim.: Ahmedü'l-Arnâvud-T.Mustafa) Daru Ahyâu't-Turâsu'l-Arabî, Beyrut, 2000.
- Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber (ö. 180/796); *el-Kitâb*, (Thk.: Abdüsselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire, 1375.
- es-Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdullâh (ö. 368/979); *Abbâru'n-Nabviyyîne'l-Basriyyîn*, I. baskı, (Thk.: Tâhâ Muhammed ez-Zeynî-Muhammed Abdulmun'im Hafâcî), Matbaatu Mustafâ el-Bâbî, Kâhire, 1955.
- es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr (ö. 911/1505); *el-Müçbir fî Ulûmi'l-Luga ve Envâihâ*, Thk.: (Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim ve diğeri), (I-II), III. Baskı, Mektebetü Dâri't-Turâs, Kahire, Trs.
Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât, (Thk.: Ebû'l-Fadl İbrâhîm), II. baskı, Dâru'l-Fikr, 1979.
- Şarafuddîn, Ca'fer; *el-Mevsû'atu'l-Kur'âniyye*, I. Baskı, (Thk: 'Abdulazîz b. Osmân), Dâru't-Takrîbi beyne'l-Mezhebi'l-İslâmiyye, Beyrût, 1420.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. 'Abdullâh (ö. 1250/1834); *Fetbu'l-Kadîr*, I. Baskı, Dâru İbni Kesîr, Dimeşk, 1414.
- et-Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr (ö. 310/922); *Câmiu'l-Beyan 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (Tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî)1. Baskı, Dâru Hicr, Kahire, 1422/2001.
Câmi' u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân, I. Baskı, (Thk: Ahmed Muhammed Şâkir), Muessetü'r-Risâle, Yrs, 1420/2000.
- et-Tayyâr, Müsâid b. Süleymân b. Nâsır; *et-Tefsîru'l-Lügavî li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İbni'l-Cevziyye, Riyâd, 2000.
- Ebu't-Tayyib el-Lûgavî, Abdül-Vâhid b. Ali el-Halebî (ö. 351/962); *Merâtibü'n-Nabviyyîn*, (Thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm) Dâru'l-Fikr'l-Arabiyye, Yrs, Trs.
- Verd, Abdülemir Muhammed Emin; *Menbecü'l-Ahfeş el-Evsat fî'd-Dirâseti'n-Nabviyye*, I. baskı., Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûât, Beyrut; Mektebetü Dâru't-Terbiye, Bağdat, 1975.
- ez-Zebîdî, Muhibbuddîn Ebû'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtazâ (ö. 1205/1790); *Tâci'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, et-Turâsu'l-Arabî, Yrs.Trs.

- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk (ö. 337/949); *Mecâlisü'l-Ulemâ*, III.baskı, (Thk.: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1999.
- ez-Zehbî, Ebû Abdullâh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö.748/1374); *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (I-XXIV) Müessesetü'r-Risale, Beyrut, Yrs., Trs.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed (ö.538/1143); *Esâsu'l-Belâğâ*, I.baskı., (Thk., Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd) Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût. 1998.
- ez-Zirikli, Hayruddîn; *el-A'lam Kâmusu Terâcime li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'ribîn ve'l-Müsteşrikîn*, (I-VIII), XV. baskı., Dâru'l-İlmi'l-Malâyîn, Beyrut, 2002.
- ez-Zübeydî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen (ö. 379/989); *Tabakâtü'n-Nabviyyîn ve'l-Luğaviyyîn*, II. baskı, (Thk.: Muhammed Ebûl-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Meârif, Kâhire, Trs.
- Yılmaz, Hacı; *Alî b. Mes'ûd b. Mahmud el-Ferğânî'nin el-Müstevfâ fi'n-Nabv Adh Eserinde Konuları İşleme Yöntemi, Koyduğu Kurallar ve Ele Aldığı Bazı Nabv Konuları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, GÜEBE, Ankara, 2008.